

Doğrudan Yabancı Yatırımlar, Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Deneme

Yrd. Doç. Dr. Mine YILMAZER

Celal Bayar Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu

ÖZET

Küreselleşmeyle birlikte dış ticaret ve sermayedeki serbestleşme hareketleri yaygınlaşmıştır. Bu çalışmada, uluslararası piyasalarla bütünleşen Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımların ve dış ticaretin ekonomik büyümeye katkısı incelenmeye çalışılmıştır. 1991Q1-2007Q3 döneminde üçer aylık verilerle GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, ihracat ve ithalat değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi, Granger Nedensellik analizi yardımıyla test edilmiştir. Sonuç olarak doğrudan yabancı yatırımların zayıf da olsa ihracatı ve ithalatı takip ettiği, ancak doğrudan yabancı yatırımlarla ekonomik büyüme arasında güçlü bir nedensellik olmadığı bulunmuştur. Çalışmada ayrıca ithalat ve ihracat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı ve ithalattan ihracata doğru tek taraflı bir nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, dış ticaret, Granger Nedensellik.

Relationship with Foreign Direct Investment, Foreign Trade and Economic Growth: A Case Study on Turkey

ABSTRACT

Liberalization of capital and foreign trade has become commonplace with globalization. In this paper, it is tried to examine foreign direct investment and foreign trade’s contribution to the economic growth in the Turkey which is integrated international markets. Causality relations between GDP, foreign direct investment, export and import are tested by the help of Granger Causality Analyze, quarterly data in 1991Q1-2007Q3 period. As a result foreign direct investment is follow export and import weakly, but there is no strong causality between economic growth and foreign direct investment. In this paper, it is also found as a result that there is a correlative relation between export and import with economic growth and found that there is an unilateral causality from imports to exports.

Key Words: Economic growth, foreign direct investment, foreign trade, Granger Causality.

1. GİRİŞ

Ekonomi biliminin temel amacı, bir ülkedeki üretim miktarını bir önceki yıla göre artırarak kişi başına gelir düzeyini ve yaşam standardını yükseltebilmektir. Ekonomideki bu iyileşmenin nasıl sürekli ve istikrarlı hale getirileceği, bir diğer deyişle ülkelerin sürdürülebilir ekonomik büyüme sürecine nasıl ulaşacağı ekonomistler tarafından en çok araştırılan konulardan biridir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında, ekonomik büyüme performansı ciddi farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerin görece yoksul olanları çok düşük, hatta negatif büyüme ile karşı karşıyadır. Buna karşılık nispeten hızlı büyüyen, var olan üretim kaynakları ve sahip olduğu avantajlarla yurt dışından yatırım çekebilen ülkeler (gelişen piyasa ekonomileri) ise daha yüksek, ancak istikrarsız bir ekonomik büyüme sağlayabilmektedirler. Gelişen piyasa ekonomilerinin sanayileşmiş ülkeler düzeyine ulaşma potansiyeli, diğer gelişmekte olan ülkelere göre daha fazladır. Ancak bu ülkeler, sahip oldukları makro ekonomik istikrarsızlıklar ve kırılğanlıklar nedeniyle kriz yaratma ve krizden etkilenme olasılığı ile karşı karşıyadır. Arjantin, Brezilya, Meksika gibi Latin Amerika ülkeleri, Çin, Güney Kore, Endonezya, Tayland gibi Asya ülkeleri ve Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişen ekonomileri, günümüzde giderek sıklaşan ulusal ve uluslararası krizlerden önemli ölçüde zarar görmektedir. Son dönemde gelişmiş ülkelerin finans sektöründeki sorunlardan kaynaklanan 2008 krizinden ve sonrasında ortaya çıkan ekonomik durgunluktan en çok etkilenenler yine bu ülkeler olmuştur. Dışa dönük ekonomi politikalarını benimseyen ülkeler, uluslararası piyasalarda ortaya çıkabilecek sorunlara karşı daha savunmasız kalmaktadır. Küresel ekonominin yaygınlaşması ve ülkeler arasındaki sınırların büyük ölçüde ortadan kalkması, bir ülkede ortaya çıkan krizin çok kısa sürede diğer ülkeleri etkilemesine neden olmaktadır.

Günümüzde üretim, sermaye ve ticaret sınırları aşarak hızla yayılmaktadır. Bu süreçte, uluslararası ölçekte çalışan firmalar üretimin belli aşamalarını avantajlı buldukları ülkelerde yapmayı tercih etmektedirler. Buna karşılık ekonomik büyümelerini artırmaya çalışan birçok gelişmekte olan ülke, dışa açık sanayileşme politikalarını benimseyerek doğrudan yabancı yatırımların (DYY) ülkeye girişini desteklemektedirler. DYY, bir işletmenin mevcut ülke sınırlarını aşarak, diğer bir ülkede üretim tesisi kurması ya da mevcut bir üretim birimini satın almasıdır. DYY'nin özellikle gelişmekte olan ülkelerde kaynak kullanımını, altyapı yatırımlarını, imalat sanayini ve teknolojik ilerlemeyi artırarak ekonomik büyümeyi beslediği kabul edilmektedir. Küreselleşme hareketlerinin hızlandığı 1990'lı yıllardan itibaren DYY akımının da yükseldiği görülmektedir. DYY akışı, dünya ekonomisinin canlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ancak 2008 krizi ve sonrasında yaşanan resesyon, belli bir süre DYY'nin düşüş trendi içinde olacağını göstermektedir. DYY'nin dış ticaret ve üretim üzerine olumlu etkide bulunduğu kabul edildiği için, uluslararası

piyasalarda DYY akışındaki azalmanın Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin büyüme performanslarını negatif yönde etkileyeceği düşünülebilir.

Ekonomik büyümenin kaynakları üzerine yapılan yeni çalışmalarda, küreselleşmenin aktörleri olan DYY ve dış ticaret konuları üzerinde durulmaktadır. İhracat ve ithalat miktarındaki, bir diğer deyişle dış ticaret hacmindeki genişleme kaliteli ürün uygulaması, ölçek ekonomisine geçiş ve teknolojik yenilik yaratarak istihdamı ve işgücü verimliliğini, dolayısıyla ekonomik büyümeyi yükseltebilmektedir. Dış ticareti sanayileşmenin önemli bir basamağı olarak görüp, yukarıda sıralanan olumlu etkileri ön plana çıkarabildiği ölçüde ülkeler başarıya ulaşabilir. Aksi bir uygulama dış ticaret açığını sürekli artırıp ülkenin borç yükü altında ezilmesine yol açabilecektir.

Bu çalışmada, öncelikle DYY ve dış ticaretin ekonomik büyümeye ne tür etkilerde bulunabileceği araştırılmıştır. Daha sonra uluslararası piyasalarla bütünleşen ve gelecekte dünya ekonomisinde söz sahibi olacak “gelişen piyasa ekonomilerinden” biri olan Türkiye ekonomisinin günümüzdeki durumu özetlenmiştir. Çalışmada ayrıca bu konuda daha önce gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalar ve elde edilen sonuçlar incelenmiştir. Son olarak DYY, ithalat, ihracat ve ekonomik büyüme arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını bulabilmek için Türkiye üzerine bir deneme yapılmıştır. 1991-2007 dönemindeki veriler dikkate alınarak söz konusu değişkenler arasındaki ilişki test edilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

2. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE EKONOMİYE ETKİLERİ

Sermaye, üretimin en önemli girdilerinden biridir ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için işgücüne göre bulunması daha zor olan bir faktördür. Ekonomik büyümeyi artırabilmek için gerekli olan sermayenin öncelikle yurt içi kaynaklarla finanse edilmesi gerekmektedir. Ancak gelir düşüklüğü ve tasarruf yetersizliği nedeniyle ortaya çıkan açık, doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlarla kapatılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle günümüzde ülkelerin milli gelir ölçümünde, gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) temel gösterge olarak alınmaktadır. Çünkü GSYİH, bir ülkede bir yılda yerli ve yabancılar tarafından gerçekleştirilen mal ve hizmet üretiminin piyasa değerleri toplamıdır. Sonuç olarak DYY'nin, ulusal geliri ve dolayısıyla tasarruf oranı düşük olan ülkelerde, ulusal tasarruf açığını kapatmak için vazgeçilmez bir araç olduğu düşünülmektedir. Emek-yoğun üretim yönteminden, sermaye ve bilgi teknolojisi-yoğun üretim tekniğine hızlı bir geçiş yapmaya uğraşan ülkelerin, ulusal sermaye açığını kapatmak için yabancı sermaye ve teknoloji girişine olan gereksinimleri her geçen gün artış göstermektedir. Bu süreçte işgücü hareketliliği yerine sermayenin hareketliliği ortaya çıkmakta ve üretimin belli

aşamaları çoğunlukla işgücü maliyetlerinin düşük olduğu bölgelerde yapılmaktadır.

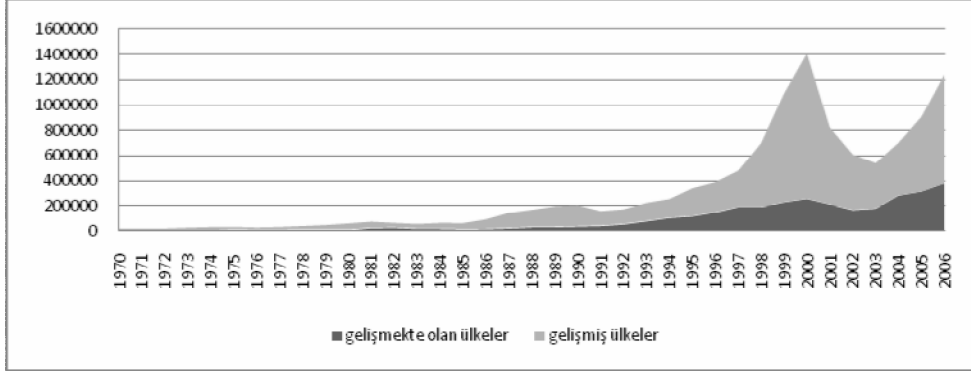
Ekonomi teorisinde DYY ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Neo-klasik büyüme modeline göre DYY, toplam yatırımların miktarını ve etkinliğini artırarak ekonomik büyümeye olumlu katkıda bulunmaktadır. İçsel büyüme modellerinde ise, DYY yatırımlarının teknolojiyi geliştirmiş ülkeden bunu kabul eden ülkeye doğru yaygınlaştırarak ekonomik büyümeyi artırdığı savunulmaktadır. DYY'nin gelişmekte olan ülkelere etkisi aşağıdaki gibi özetlenebilir (UNCTAD, 1999: 156):

- DYY, ekonomik büyüme için gerekli olan ve yetersiz kalan tasarruf ve yatırımların finansmanına yardımcı olmaktadır.
- DYY sağlayan uluslararası şirketler, ev sahibi ülkeye kullandıkları modern teknolojiyi getirmektedirler. Böylelikle üretimde verimlilik ve rekabet artışı, teknolojik yenilikler, bilgi ve beceri düzeyinde ilerlemeler ortaya çıkabilmektedir. Buna karşılık yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bu olumlu etkilerin ortaya çıkabilmesi işgücünün verimlilik düzeyi, diğer bir deyişle beşeri sermaye birikimiyle yakından ilgilidir. İleri teknolojiye dayalı yatırımlardan yarar sağlayanlar, ancak belli bir eşiği aşabilmiş olan ülkelerdir.
- DYY, ev sahibi ülkenin yalnızca yerli sanayide ilerlemeye neden olmamakta, aynı zamanda uluslararası rekabete açılabilmesini sağlamaktadır. Teknolojik ilerleme, ölçek ekonomisi, piyasa bilgisinin yükselmesi ve rekabetin güçlenmesi ülkenin ihracat gelirlerini de yükseltebilmektedir. Yine burada küçük ölçekte faaliyette bulunan yerli sanayinin yaygın olması bir dezavantaj yaratabilir. Büyük ölçekli yabancı yatırımcı eksik rekabete ve küçük sanayicinin ortadan kalkmasına yol açabilir.
- DYY sağlayan uluslararası şirketler, yaptıkları yatırımla istihdam yaratmakta ve çalışanların yüksek düzeyde bilgi ve beceri birikimine ulaşmalarını sağlamaktadır. Uzun dönemde ise teknolojik yenilik geliştirebilecek işgücü kapasitesinin yükselmesine ve istihdamın sürekliliğine yol açabilmektedir. Ancak bu noktada, ev sahibi ülkedeki sosyal güvenlik sisteminin iyi işlemesi hayati önem taşımaktadır.
- Uluslararası şirketlerin, çevrenin korunmasıyla ilgili standartlara uyum gösterdiği ve temiz teknoloji kullandığı kabul edilmektedir. Uygulamada ise bazı aksaklıkların ortaya çıkabildiği ve uluslararası şirketlerin çevre politikaları zayıf olan ülkelerde çevresel damping yarattığı görülebilmektedir (Walther, 2002: 463).

Uluslararası sermayenin en önemli kısmı ABD, Japonya ve Avrupa Birliği ülkeleri tarafından sağlanmaktadır. 2006 yılında ABD, İngiltere, Fransa,

Almanya, İspanya ve Japonya'dan oluşan altı ülke dünya sermayesinin %52'sini finanse etmektedir (UNCTAD, 2007).

Şekil 1. Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelere Doğrudan Yabancı Sermaye Akımı, 1970-2006

Kaynak: <http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=899>, 22.09.08.

Şekil 1'de DYY akışının 1970-2006 yılları arasındaki değişimi ve DYY'nin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki dağılımı verilmektedir. 1990'lı yıllardan itibaren DYY hacmi artmış ve gelişmekte olan ülkeler de DYY'den yararlanmaya başlamıştır. 1990'ların sonunda Doğu Asya ülkeleri, Rusya, Arjantin ve Türkiye'de yaşanan krizlerin etkisiyle DYY akımı gerilemiş, 2002 sonrasında yeniden hızlanmaya başlamıştır. Ancak gelişmiş ülkelerin DYY'den aldığı pay, her dönemde gelişmekte olan ülkelere göre çok daha yüksek olmuştur. Buna karşılık dönemler itibarıyla gelişmekte olan ülkelerin bazıları diğerlerine göre daha avantajlı olabilmektedir. 2008 krizi öncesinde DYY'nin yeniden hız kazandığı 2000-2006 yılları arasında, sermaye akışındaki payını hızla yükselten gelişmekte olan ülkelerin başında Çin, Hindistan ve Suudi Arabistan'la birlikte Türkiye de gelmektedir (UNCTAD, 2002: 13).

3. DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Sovyetler Birliği ve Doğu Bloku ülkelerinin serbest piyasa ekonomisine geçmesi ve 1995 yılında Dünya Ticaret Örgütü'nün faaliyete başlaması küreselleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu bağlamda bölgesel ve küresel düzeydeki serbest ticaret anlaşmaları artmış ve çoğu ülke dış ticaret kısıtlamalarını büyük ölçüde azaltmıştır. Böylece bir yandan ülkeler arasındaki bağımlılık artarken, diğer taraftan bu zorlu rekabet ortamında yer edinme savaşı yaşanmaya başlamıştır. Ekonomik büyüme modellerinde dış ticaretin büyüme üzerindeki pozitif etkisini vurgulayan çalışmalara sıkça rastlanmaktadır. Genel olarak kabul gören görüş, ihracatın ekonomik büyüme üzerine olumlu etkiye bulunduğuudur. Bu olumlu etkinin nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

- İhracat firmaların sınırlı düzeydeki iç pazar dışında geniş bir piyasaya açılma olanağı kazanarak büyük ölçekte üretim yapmasına ve ölçek ekonomisinin avantajlarından yararlanmasına neden olabilir. Böylece maliyetler düşürülerek üretimde verimlilik artırılabilir.
- Dış ticaret verimlilik artışının yanı sıra yeni teknolojilerin elde edilmesini (teknoloji ithali) ve yayılmasını sağlayarak ekonomik büyüme oranını da artırmaktadır (Grossman, 1991; Rivera-Batiz ve Romer, 1991; Young, 1991).
- İhracat rekabeti artırır. Uluslararası piyasalara girişte artan rekabet; teknik bilginin yayılması, daha iyi yönetim, kaliteli ve ileri teknolojiye dayalı üretimi zorunlu hale getirmektedir.
- İhracat, yeni fırsatlar yaratabilir. İstihdam artar, maliyetler düşürülebilir, ürün kalitesi yükseltilebilir ve karşılaştırmalı olarak avantajlar sağlanabilir.
- İhracat döviz gelirlerini artırarak dış ödemeler bilançosundaki döviz sorununu azaltır. Böylece teknoloji, ara ve yatırım malları ve nihai ürün ithalatının da artmasına olanak sağlar.

Günümüzde gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı ithalat aracılığı ile büyüme hızını artırabilmektedir. İthalattaki yükselme yurt içinde elde edilemeyen ara mallarının ve yeni teknolojilerin sağlanmasını kolaylaştırmakta ve üretimi desteklemektedir. İthalata dayalı büyüme hipotezini savunan bu görüşe göre, üretim sürecindeki ithal girdi kullanımı teknolojik ilerlemeye yol açmaktadır. Ayrıca dış ticaretle birlikte ortaya çıkan rekabetin AR-GE harcamalarını ve eğitime yapılan yatırımlardaki kaliteyi yükselttiği kabul edilmektedir.

Tablo 1. Dünyada Üretim ve İhracat Artış Hızı, 2000-2007 (%)

	2000-2007	2005	2006	2007
Dünya GSYİH'sı	3.0	3.0	3.5	3.5
Tarım	2.5	2.0	1.5	2.5
Maden	1.5	1.5	1.0	0.0
İmalat Sanayi	3.0	4.0	4.0	5.0
Dünya İhracatı	5.5	6.5	8.5	6.0
Tarım	4.0	6.0	6.0	4.5
Petrol ve Maden	3.5	3.5	3.5	3.0
İmalat Sanayi	6.5	7.5	10.0	7.5

Kaynak: International Trade Statistics 2008, World Trade Organization, s.1-7.

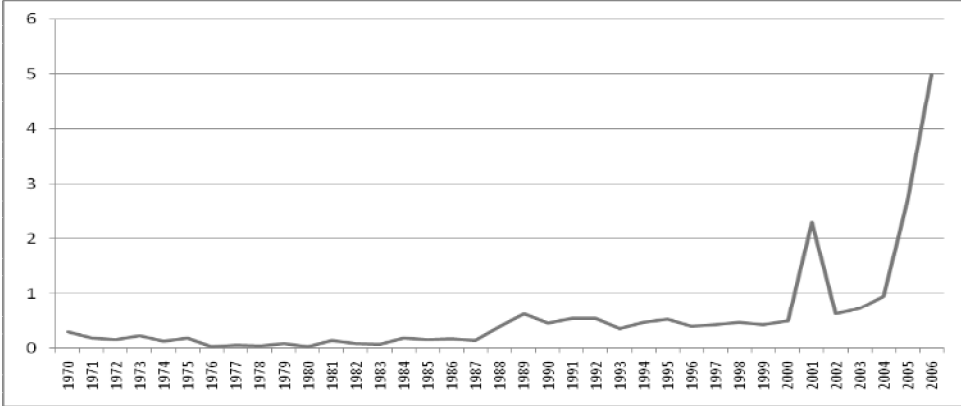
1990'lı yılların sonunda dış ticaretteki serbestleşme politikalarına paralel olarak ihracat hareketleri hız kazanmıştır. 2000-2007 yılları arasında küresel boyutta gerçekleştirilen ihracat, üretimin çok üzerinde artmıştır. Söz konusu dönemde ihracat %5,5 artarken, dünya GSYİH artışı %3'de kalmıştır (Tablo 1).

Ancak 2004 sonrasında ortalamann üzerine yükselen ihracat artışı, 2006 yılından itibaren ithalat talebindeki azalmaya paralel olarak yavaşlamıştır (WTO, 2008: 1). Bu dönemde birçok ülke dış ticaret aracılığıyla yurt içi yatırımları destekleyen, büyümeyi hızlandıran ve döviz geliri sağlayan faaliyetleri canlandırabilmiştir. Dünya ticaretindeki payını artırıp sanayileşmede başarı sağlayabilmiş bazı gelişen piyasa ekonomileri ve özellikle Güney Doğu Asya ülkeleri bu konudaki en iyi örneklerdir.

4. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR VE DIŞ TİCARETİN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Dünyada serbest piyasa politikalarının yaygınlaştığı 1980’li yıllardan itibaren, sermaye ülkeler arasında rahat bir şekilde yer değiştirmeye başlamıştır. Günümüze kadar devam eden bu hızlı artışla birlikte DYY 1980 yılında yalnızca 55 milyar \$ iken 2006 yılında 1,305 milyar \$’a yükselmiştir (stats.unctad.org, 2008). Türkiye’de DYY akışının 1987 yılından sonra hareketlendiği, 2001 yılından sonra hızla arttığı görülmektedir.

Şekil 2. 1970-2006 Yılları Arasında Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Sermaye Akışı

Kaynak: <http://stats.unctad.org/FDI/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=899>, 22.09.08

DYY akışı, 2001 krizinden sonra uluslararası konjonktürden etkilenerek tarihte görülmemiş bir artış kaydetmiştir (Şekil 2). 1980 yılı sonrasında Türkiye’ye yatırım amacıyla gelen sermaye 1000 kat artmış ve 1980 yılında 18 milyon \$ iken, 2006 yılında 20 milyar \$’a yükselmiştir.

2000 yılından itibaren DYY’nin dünya çapındaki artış hızı bir miktar azalmakla birlikte gelişmekte olan ülkelere aktarılan sermayede önemli bir artış ortaya çıkmıştır ve gelişmiş ülkelerin toplam DYY içindeki payı %68’e gerilemiştir. Dolayısıyla Türkiye de bu gelişmeden fayda sağlamıştır. Türkiye’ye giren DYY, 1990-2000 arasında yaklaşık 1,5 kat artarken, 2000-2007 döneminde 22 kat yükselmiştir.

Türkiye'nin dışa dönük sanayileşme politikasını benimsediği 1980 yılından itibaren dış konjonktürden etkilenme düzeyi de artış göstermiştir. O zamana kadar ithal ikameci politika ile korunan yerli firmalar nispeten küçük bir iç pazardan uluslararası piyasalara açılmış ve kendini sıkı bir rekabet ortamında bulmuştur. Bu ortamda artık firmalar yalnızca yurt içi makro istikrarla değil, dış konjonktür ve uluslararası eğilimlerle de başa çıkmak zorunda kalmıştır. İç ve dış piyasalardan kaynaklanan gerek olumlu gerekse olumsuz etkiler, dış ticaret aracılığı ile birçok makro göstergesi ve ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Türkiye'de ihracat ve ithalat miktarındaki yükselme ile yabancı sermaye akışı ekonomik büyümeyi artıran önemli faktörlerdir. Özellikle son yıllardaki ekonomik büyüme sürecinde bu özellik daha da belirginleşmiştir. Ancak mal ve hizmet üretiminde dışa bağımlı olan Türkiye'nin dış ticaret bilançosunda, ithalat miktarının giderek daha hızlı arttığı görülmektedir. Bu nedenle Türkiye'de ekonomik büyüme ve ihracat hızlandıkça, ithal girdi kullanımının da yükseldiği söylenebilir. Türkiye'de özellikle 2001 sonrası dönemde ekonomik büyümenin kaynağını araştıran birçok çalışmada, ithalattan ihracata ve büyümeye doğru bir nedensellik olduğu sonucuna varılmıştır (Gerni vd, 2008; Erdoğan, 2006, Yentürk, 2005; Yükseler ve Türkan, 2008). Gerçekten de 2001 sonrasında, üretimdeki artışa paralel olarak dış ticaret açığı yükselmeye devam etmiştir. Buna rağmen ortaya çıkan cari işlemler açığı, uluslararası konjonktürün pozitif etkilerinden yararlanılarak dış kaynaklarla finanse edilebilmiştir. Böylece dış açık verilmesine rağmen ihracat ve ithalat hacmi yükseltilecek ekonomik büyüme hızlandırılmıştır (Yentürk, 2005: 54).

5. DOĞRUDAN YABANCI YATIRIMLAR, DIŞ TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİ İNCELEYEN UYGULAMALI ÇALIŞMALAR

Ekonomi teorisindeki genel kabule göre DYY'nin ekonomik büyümeye pozitif etkisi vardır. Buna karşılık uygulamalı çalışmalar göz önüne alındığında bazı çalışmalarda bu pozitif etkiyi destekler yönde sonuçlara ulaşıldığı, bazı çalışmalarda ise bu pozitif etkinin kesin olmadığı görülmektedir. Vu ve Noy (2008) altı OECD ülkesini kapsayan bir analiz gerçekleştirmişler ve DYY'nin hem doğrudan hem de işgücü ile etkileşimi sonucu dolaylı olarak ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Razin (2002), 64 ülke üzerine yapmış olduğu analizlerde DYY'nin finansal yatırımlara oranla, hem sermaye birikimi hem de ekonomik büyüme üzerinde daha önemli bir etki yaptığını bulmuştur. Yang (2002) ise 9 ülke üzerine yaptığı karşılaştırmalı analizde dolaysız yabancı sermaye yatırımlarının örneğe dahil edilen bütün ülkelerin sermaye oluşumunu olumlu etkilediğini bulurken, finansal sermaye hareketlerinin sermaye birikimi ve ekonomik büyüme üzerinde net bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Yao ve Wei (2007), DYY'nin yeni sanayileşen ülkelerin büyümelerini hızlandırdığını ve Çin'in son yıllardaki hızlı büyümesinin, bu durumu açıklayan en iyi örnek olduğunu savunmuştur. Bunlara ilaveten, farklı ülke uygulamalarıyla, DYY'nin ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşan birçok çalışma vardır. Örneğin, Ramirez (2006) Meksika, Djankov ve Hoekman (2000) Çek Cumhuriyeti, Marwah ve Klein Hindistan (1996), Cuadros vd (2004) Latin Amerika ülkeleri, Fedderke ve Romm (2006) Güney Afrika'da yabancı sermaye-büyüme ilişkisinin güçlü olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Diğer taraftan DYY'nin ekonomik büyümeye pozitif etkisi olduğuna dair güçlü kanıtlar bulamayan bazı çalışmalara da rastlanmaktadır. Carkovic ve Levine (2005) DYY'nin büyüme üzerinde pozitif etki yarattığı konusunda güçlü bir kanıt bulamamışlardır. Sonuçlara yönelik açıklamalarında, benzer çalışmalardan farklı bir dönemi (1960-1995) incelemelerinin sonuçları etkileyebileceğini söylemişlerdir. Sonuçların zaman farklılığına göre değişiklik gösterebileceğini ortaya çıkarmışlardır. Benzer şekilde Herzer vd (2008) gelişmekte olan ülkelerde DYY ile kişi başına gelir, eğitim, dışa açıklık, finansal piyasa gelişmişliği arasında belirgin bir ilişkiye rastlamamışlardır. Analizde 28 ülkenin 1970-2003 dönemine ait verilerine eşbütünleşme tekniği uygulanmıştır. Bununla birlikte, Yang (2008) 110 ülke üzerine yaptığı çalışması sonucunda DYY'nin ekonomik büyüme üzerine etkisinin zaman ve mekâna göre değişiklik gösterdiğini savunmuştur. 1973-1987 döneminde DYY, Latin Amerika ülkelerinde pozitif Orta Doğu ülkelerinde negatif etki yaratmıştır. 1988-2002 döneminde ise OECD, Avrupa ve Orta Asya ülkelerinde DYY'nin büyümeye pozitif etkisi varken, Afrika'da negatif etki görülmekte ve diğer ülkelerde önemli bir etkiye rastlanmamaktadır.

DYY'nin ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratmadığını ya da etkinin zayıf olduğunu savunan çalışmalarda, ülkelerin bazı koşulları sağladığı ölçüde yabancı sermayeden fayda sağladığı vurgulanmaktadır. Söz konusu koşullar aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- **Eğitilmiş işgücü:** Ev sahibi ülkenin eğitim düzeyi, mesleki bilgi ve beşeri sermaye düzeyine bağlı olarak DYY, ekonomik büyüme üzerine farklı etkide bulunabilmektedir (Grossman ve Helpman (1991), Levine ve Renelt (1992), Balasubramanyam vd (1996), Borensztein vd (1998)).
- **Liberalizasyon politikaları:** DYY ekonomik büyüme üzerine, ihracata dönük politika izleyen ülkelerde pozitif, ithal ikameci uygulamaları benimseyen ülkelerde negatif etkide bulunabilir (Balasubramanyam vd (1996)).
- **Gelişmiş finansal piyasalar:** Finansal piyasaları gelişmiş olan ülkelerde DYY büyümeyi artırmaktadır (Alfaro vd (2004)).

- **Geniş bir serbest piyasa:** Daha yüksek talep ve daha fazla kârlılık söz konusu olduğunda, DYY ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Nair-Reichert ve Weinhold (2001)).
- **Gelir ve gelişmişlik düzeyi:** DYY, daha yüksek gelire sahip gelişmekte olan ülkelerin büyümesine önemli etkide bulunmakta, daha düşük gelirli ülkelerde ise etkili olamamaktadır (Blomstrom vd (1994), Blonigen ve Wang (2004)). DYY'nin uzun dönemde etkisi sanayileşmekte olan ülkelerde pozitif, nispeten sanayileşmiş ülkelerde negatif olabilmektedir (Bende-Nabende vd (2003), Yao ve Wei (2007)).

1967 yılından bu yana, dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Bu konudaki ilk çalışmalarda Emery (1967), Syron ve Walsh (1968), Serven (1968), Kravis (1970), Michaely (1977), Heler ve Porter (1978), Bhagwati (1978) ve Krueger (1978) ihracat artışı ve ekonomik büyüme arasında iki değişkenli analiz gerçekleştirmişlerdir. Söz konusu araştırmalarda iki değişkenin birbirini desteklediği sonucuna ulaşılmıştır.

Sonraki araştırmalarda Balassa (1978, 1985), Williamson (1978), Fajana (1979), Tyler (1981), Feder (1983), Kavoussi (1984), Ram (1985, 1987) ve Moschos (1989) işgücü ve sermaye ile birlikte ihracatın da ele alındığı bir üretim fonksiyonundan hareket etmişler ve dış ticaretin üretime pozitif etkisi olduğu yönünde sonuçlara ulaşmışlardır. Bu araştırmalarda ülkeler arasında büyük farklılıklar olduğu vurgulanmıştır.

1980'lerin sonlarında ihracat ve büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini irdeleyen çalışmalara rastlanmaktadır. Chow (1987), Darrat (1987), Afxentiou ve Serletis (1991), Serletis (1992), Bahmani-Oskooee ve Alse (1993) Granger nedensellik testi ile iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Bahmani-Oskooee ve Alse (1993) ve Chow (1987) ihracatın büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşırken, Afxentiou ve Serletis (1991), Darrat (1987), Serletis (1992), Colombatto (1990) ve Kugler (1991) iki değişken arasında nedensellik ilişkisine dair çok zayıf kanıtlar bulmuşlardır.

Dış ticaret önündeki engellerin hızla ortadan kaldırıldığı 1990'lardan itibaren, söz konusu çalışmaların giderek yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bu dönemde dış ticaret hacmindeki artışın, diğer bir deyişle hem ihracat hem de ithalattaki yükselmenin ekonomik büyümeyi canlandırdığı görüşü hakimdir. Bu bağlamda ihracata ve ithalata dayalı büyüme hipotezlerini kanıtlamaya çalışan araştırmalar yapılmıştır. İhracata dayalı ekonomik büyüme hipotezinde, ihracattaki genişlemenin rekabet ve kaliteli ürün uygulaması, ölçek ekonomisine geçiş ve dolayısıyla istihdam ve işgücü verimliliği artışı, teknolojik yenilik yaratarak ekonomik büyümeyi yükselteceği savunulmaktadır (Khan ve Saqib (1993), Salvatore ve Hatcher (1991), Sengupta, 1991; Greenaway vd, 1999;

Medina Smith, 2001; Konya, 2006). Diğer taraftan ithalata dayalı büyüme hipotezinde ise ithalatın ara ve yatırım mali girişi ile ülkede teknolojik yenilikleri ve modernizasyonu destekleyerek ekonomik büyümeye katkıda bulunduğu vurgulanmaktadır (Serletis, 1992; Levine ve Renelt, 1992; Marwah ve Tavakolli, 2004; Shirazi ve Abdul Manap, 2005; Awokuse, 2006; Konya, 2006; Mahadevan ve Suardi, 2008; Parida ve Sahoo, 2007).

Buna karşılık dış ticaret ve büyüme arasında ilişki bulamayan ya da bu ilişkiyi zayıf bir şekilde destekleyen bazı çalışmalara da rastlanmaktadır (Greenaway ve Sapsford (1994); Van den Berg ve Schmidt (1994); Jin (2006); Ramos (2001)).

6. EKONOMETRİK UYGULAMA VE BULGULAR

6.1. Veri Tabanı ve Değişkenlerin Tanımı

Çalışmada Türkiye'nin GSYİH, DYY, ihracat ve ithalat rakamları kullanılmıştır. Veriler 1991 yılının birinci çeyreği ile 2007 yılının üçüncü çeyreğini kapsamaktadır. GSYİH, ihracat ve ithalat verileri Türkiye İstatistik Kurumu, DYY verileri ise Hazine Müsteşarlığı internet sayfalarından alınmıştır. İhracat, ithalat, GSYİH ve DYY rakamları TL değerleri üzerinden analize dahil edilmiştir. Test öncesinde verilerin doğal logaritması alınmıştır. Analizde kullanılan değişkenler aşağıda verilmiştir.

Indyy: Doğrudan yabancı yatırım miktarı (TL)

Inihracat: Toplam ihracat değerleri (TL)

Inithalat: Toplam ithalat değerleri (TL)

Ingsyih: Harcamalar yöntemiyle GSYİH (1987 fiyatlarıyla TL)

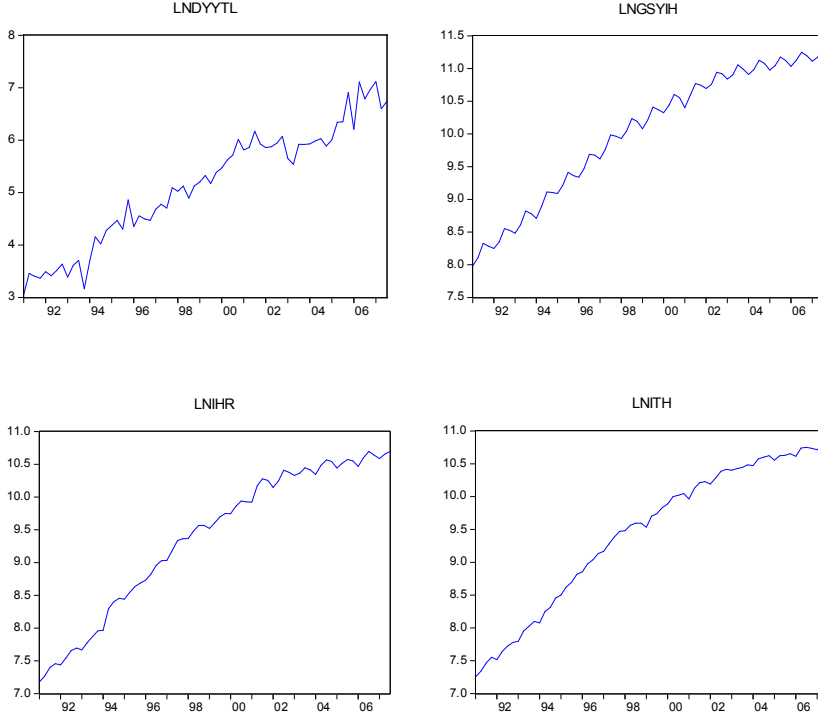
6.2. Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, 1991Q1–2007Q3 döneminde üçer aylık verilerle GSYİH, DYY, ihracat ve ithalat değerleri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Değişkenler zaman serisine dayalı olduğu için öncelikle durağan olup olmadığı test edilmiştir. Durağan olmayan seriler durağan hale getirilmiştir. Serilere Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi uygulanmıştır. En son aşamada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger nedensellik analizi yardımı ile test edilmiştir. Tüm testler Eviews istatistik programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Durağan serilerde veriler sabit bir ortalama etrafında dalgalanmaktadır. Bu nedenle bir serinin durağan olup olmadığını anlamak için öncelikle serinin zaman içindeki değişimini gösteren grafiği çizilebilir. Şekil 3'de 1991–2007

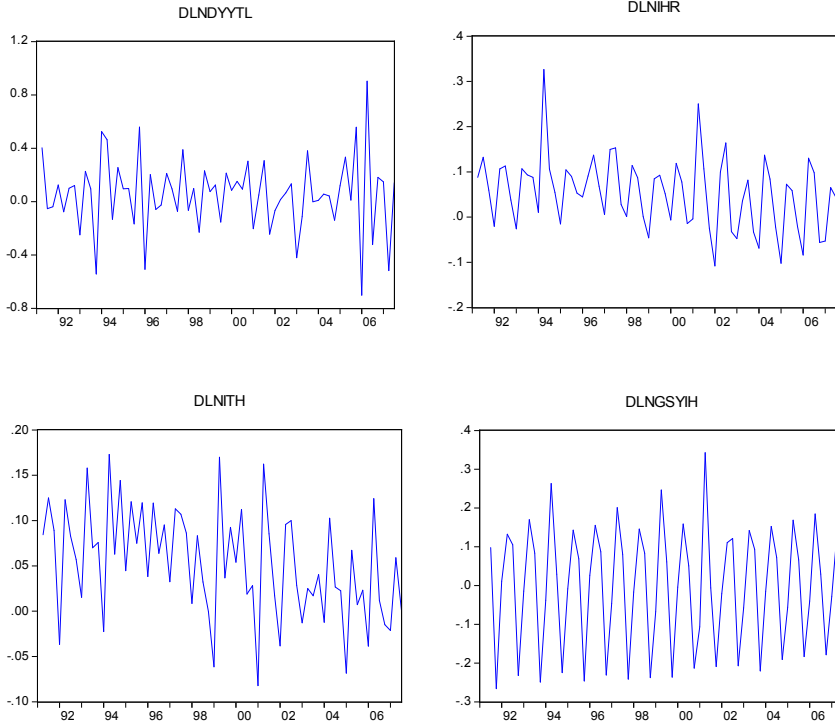
yılları arasında dört değişkene ait verilerden oluşturulan serilerin eğilimi incelenmiştir.

Şekil 3. DYY, GSYİH, İhracat ve İthalat Değişkenlerinin 1991Q1-2007Q3 Dönemindeki Değişimi

Şekil 3’de verilerin logaritmalı halinin zaman içindeki değişimi sunulmuştur. Değişkenlerin ele alınan yıllar itibariyle durağan bir seyir izlemediği görülmektedir. Serilerin durağanlığını sağlamak için verilerin öncelikle birinci farkı alınmıştır. Bu şekilde lndyy, lnıhracat ve lnıthalat serilerinin birinci farkta, lngsyih’nın ise ikinci farkta durağan hale geldikleri görülmüştür. Aşağıda seriler durağan hale getirildikten sonraki durumları gösterilmiştir.

Şekil 4. 1991Q1-2007Q3 döneminde Indyy, Inihracat ve Inithalat serilerinin birinci farkta ve lngsyih'nın ikinci farktaki grafikleri

Indyy, lngsyih, Inihracat ve Inithalat verilerinin düzey değerlerinin trend izlediği, ancak Indyy, Inihracat ve Inithalat serilerinin birinci farklarının, lngsyih serisinin ikinci farkının trendden arındığı görülmektedir. Bu durumda ilk üç serinin birinci derecede, lngsyih'nın ikinci derecede durağan olduğu söylenebilir.

Nedensellik analizine geçmeden önce, birim kök testleri ile durağanlık testi sonuçlarının desteklenmesi gerekmektedir. Değişkenlerin zaman içinde birim kök içerip içermediği Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) testi ile araştırılmıştır. Serinin birim kök içerdiği boş hipotezine karşı, birim kök içermediği alternatif hipotezi test edilmiştir. ADF testi ile elde edilen sonuçlar, %5 ve %1 anlamlılık düzeyinde McKinnon kritik değerleri ile karşılaştırılabilir. Eğer elde edilen sonuçlar McKinnon kritik değerlerinden yüksekse, boş hipotez reddedilir ve serilerin durağan olduğu tespit edilir.

Tablo 2. Indyy, lngsyih, lnihracat ve lnithalat değişkenlerinin ADF birim kök testi sonuçları

	ADF Test İstatistiği		MacKinnon Kritik değeri			
	Düzy	Birinci Fark	Düzy		Birinci Fark	
Değişkenler			%5	%1	%5	%1
Indyy	-2.737950	-14.47488	-3.480463	-4.105534	-3.480463	-4.105534
lnihracat	0.688278	-4.414324	-3.486509	-4.118444	-3.486509	-4.118444
lnithalat	0.393894	-4.169357	-3.485218	-4.115684	-3.170793	-4.115684
	Düzy	İkinci Fark	Düzy		İkinci Fark	
lngsyih	-0.133254	-6.962523	-3.489228	-4.124265	-3.495295	-4.137279

lnGSYİH, Indyy, lnihracat ve lnithalat değişkenlerinin düzey değerleri için yapılan birim kök testine göre, ADF test istatistiğinin mutlak değeri %5 ve %1 anlamlılık düzeylerinde MacKinnon kritik değerlerinden küçüktür. Bu nedenle serilerin düzey değerde birim kök içerdiği yönündeki sıfır hipotezi kabul edilmektedir. Bu durumda seriler durağan değildir. Analize dahil edilen değişkenlerden üçünün (Indyy, lnihracat, lnithalat) birinci farkı alındığında (dIndyy, dlnihracat, dlnithalat) elde edilen kritik değerler %5 ve %1 düzeylerinde eşik değerlerini aşmaktadır. Serilerin birinci farkı alındığında, H_0 hipotezinin reddedildiği ve serilerin durağan olduğu gözlenmektedir. lngsyih değişkeninde ise ancak ikinci farkı alındığında elde edilen kritik değerler %5 ve %1 düzeylerinde eşik değerleri aşmaktadır. GSYİH verisi ikinci farkı alınarak durağanlaştırılmıştır.

Granger nedensellik analizine başlamadan önce değişkenlere ait gecikme değerlerinin belirlenmesi gerekmektedir. Veri setinin gecikme değerinin saptanması için iki yol kullanılmaktadır. Yöntemlerden ilki veri setinin yapısına bakılmasıdır. Eğer değişkenler yıllıksa 1, altı aylık dönemler halindeyse 2, üç aylık ise 4 gecikme sayısı kullanılır. Değişkenlerin kaç dönem önceden etkilendiğini bulmanın diğer bir yolu ise, Akaike Bilgi Kriteridir. Bu yöntemde verilerin gecikmeli değerleri arasında minimum olan seçilerek gecikme sayısı tespit edilmektedir.

Tablo 3. dlngsyih, dIndyy, dlnihracat ve dlnithalat değişkenlerinin Akaike Bilgi Kriteri

Gecikme	0	1	2	3	4	5
	-7.048776	-7.820172	-9.864020	-10.59221	-11.05939*	-11.00231

Her dört seri için de Akaike bilgi kriterleri, 4. gecikmede minimum değerler almıştır. Sonuç olarak iki farklı yöntemden elde edilen sonuçlara göre, analizde kullanılacak gecikme uzunluğunun 4 olabileceği kabul edilmiştir.

İki değişken arasındaki nedensel bir ilişkinin varlığını ve yönünü test etmek için Granger nedensellik analizi kullanılmaktadır. Birim kök testi ile

durağanlığı saptanan veriler ile yapılan nedensellik analizinin sonuçları Tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Boş Hipotez	Gözlem Sayısı	F İstatistiği	Olasılık Değerleri
dlnsyyh dlnsyy’nin nedeni değildir. dlnsyy dlnsyyh’nin nedeni değildir.	61	0.73702 0.42461	0.57098 0.79016
dlnihracat dlnsyy’nin nedeni değildir. dlnsyy dlnihracat’ın nedeni değildir.	62	1.06343 0.53621	0.38380 0.70971
dlnithalat dlnsyy’nin nedeni değildir. dlnsyy dlnithalat’ın nedeni değildir.	62	3.13982 1.56003	0.02169 0.19851
dlnihracat dlnsyyh’nin nedeni değildir. dlnsyyh dlnihracat’ın nedeni değildir.	61	3.41924 8.38754	0.01481 0.00002
dlnithalat dlnsyyh’nin nedeni değildir. dlnsyyh dlnithalat’ın nedeni değildir.	61	4.32627 5.10738	0.00427 0.00151
dlnithalat dlnihracat’ın nedeni değildir. dlnihracat dlnithalat’ın nedeni değildir.	62	3.13982 1.56003	0.02169 0.19851

Türkiye’de 1991Q1-2007Q3 döneminde, analize dahil edilen dört değişken arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığı ve yönü dikkate alındığında aşağıdaki değerlendirmeleri yapmak mümkündür.

- GSYİH ve DYY arasında %1, %5 ve %10 düzeyinde karşılıklı bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.
- Söz konusu dönemde DYY’den ihracata ve ihracattan DYY’ye doğru bir nedensellik bulunamamıştır.
- Benzer şekilde ithalattan DYY’ye doğru %5 anlamlılık düzeyinde tek yönlü bir nedensellik olduğu bulunmuştur.
- İthalat ve ihracat değerleri ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu %1 anlamlılık düzeyinde kabul edilmiştir.
- %5 anlamlılıkla ithalatın ihracatın nedeni olduğu hipotezi kabul edilmiştir. Diğer taraftan ihracat ithalatın nedeni değildir hipotezi kabul edilmiştir.

Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi daha çok dış ticaret ve ekonomik büyüme verileri arasında yoğunlaşmaktadır. Elde edilen bulgulara göre, yalnızca ithalattan DYY’e tek yönlü bir nedensellik vardır. Bir diğer deyişle DYY’deki artış ithalattaki genişlemeyi takip etmektedir. Diğer sonuçlara bakıldığında DYY’den dış ticaret ve üretime doğru anlamlı bir nedenselliğin bulunamaması, Türkiye’de yabancı yatırımların henüz makro ekonomik göstergeleri canlandıran bir etki yaratamadığı şeklinde yorumlanabilir.

7. SONUÇ

Bu çalışmada günümüz dünya ekonomisinin bir gerçeği olan küreselleşmenin beraberinde getirdiği sermaye ve dış ticaretteki serbestleşme olgusu incelenmiştir. Ülkeler uluslararası rekabette güçlü olabildiği, ekonomik

büyüme ve kalkınma için gerekli olan yatırımlarını yabancı sermaye ve dış ticaret gelirleriyle finanse edebildiği ölçüde başarıya ulaşabilmektedir. Diğer gelişmekte olan ülkelerden farklılık göstererek hızla büyüyen, uluslararası piyasalarla bütünleşen ve gelecekte dünya ekonomisine yön verme gücüne sahip olan ülkeler, diğer bir deyişle *gelişen piyasa ekonomileri*, küreselleşme ve serbest piyasa sisteminin fırsatlarını nispeten değerlendirebilmiş ülkelerdir. Türkiye özellikle 2001 krizinden sonra uygulanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile finans kesimini belli bir istikrara kavuşturduktan sonra uluslararası piyasalardaki yerini biraz daha sağlamlaştırmıştır.

1991-2007 yılları arasında Türkiye'ye gelen DYY ile ekonomik büyüme ve dış ticaret hacmi arasında güçlü bir nedensel ilişki bulunamamıştır. Bu bağlamda yapılan çalışma, yukarıda vurgulanan ve nedensellik ilişkisini doğrulayamayan diğer araştırmalarla paralellik göstermektedir. Böyle bir sonucun ortaya çıkmasında en önemli faktörün, yabancı sermaye girişinin söz konusu dönemde son yıllar hariç düşük miktarlarda kalması olduğu söylenebilir. Son yıllarda dış ticaret hacmindeki ve üretimdeki hızlı artışla birlikte DYY'nin de hareketlendiği görülmektedir. Analizde DYY'nin zayıf da olsa ihracat ve ithalattaki gelişmeyi takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu taktirde uzun dönemde yukarıda sözü edilen bazı çalışmaları destekler biçimde, ülkelerin gelişme düzeylerine bağlı olarak yabancı sermayenin faydalı yatırımlara, dolayısıyla üretimde ve dış ticarete canlanmaya yol açacağı sonucunun elde edilebileceği beklenebilir.

Çalışmada ayrıca ihracat ve ithalat ile ekonomik büyüme arasında karşılıklı bir nedensellik olduğu ve ayrıca ithalattan ihracata doğru tek taraflı bir nedensel ilişkisi bulunduğu sonuçlarına da ulaşılmıştır. Gerçekten 1991 sonrası dönemin dış ticaret ve ekonomik büyüme verileri karşılaştırıldığında, ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerde dış ticaret hacminin yükseldiği, durgunluk dönemlerinde ise dış ticaret hacminin daraldığı görülebilir. Ayrıca Türkiye'de yapılan ihracatın ithal girdi, teknoloji ve hammadde kullanımı gerektirdiği göz önüne alındığında, hem üretimde hem de ihracat rakamlarındaki artışın ithalattaki genişlemeyi takip ettiği sonucu doğrulanabilir. GSYİH ve dış ticaret rakamları birbirini destekler görünse de, ekonomik büyüme dönemlerinde ve özellikle son yıllarda ithalat ve ihracat hacmindeki artışa paralel olarak dış ticaret açığı da büyümektedir. Bu nedenle ortaya çıkan döviz gereksinimi ve borç kısır döngüsü, Türkiye'nin makro ekonomik kırılganlığını artırmaktadır.

Uygulamalara bakıldığında dışa dönük bir sanayileşme politikasının ülkelerin borç yükünü yükselterek dışa bağımlılığını artırdığını kanıtlayan birçok örnek olduğu gibi, küreselleşme sürecinde gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeler sayesinde marka ürünler satan ve uluslararası piyasalarda rekabet gücünü geliştirebilen bazı ülkelerden de söz edilebilir. Bu durumda ülkelerin hangi sanayileşme politikasını tercih etmesi gerektiği tartışmasından çok, hangi

strateji tercih edilirse edilsin uygulanan politikanın niteliği üzerine konuşmak daha yararlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Afxentiou, P. C. and A. Serletis (1991) *Exports and GNP causality in the industrial countries: 1950-1985*. *Kyklos* 44/2: 167-79.
- Alfaro, L.; A. Chanda; S. Kalemli-Ozcan and S. Sayek (2004) *FDI and economic growth: the role of local financial markets*. *Journal of International Economics* 64, 89–112.
- Awokuse, T. O. (2006) *Causality between Exports, Imports, and Economic Growth: Evidence from Transition Economies*. *Economics Letters* 94, 389-95.
- Bahmani-Oskooee, M. and J. Alse (1993) *Export growth and economic growth: an application of cointegration and error-correction modelling*. *The Journal of Developing Areas Vol.27*, 535-542.
- Balassa, B. (1978) *Exports and economic growth: further evidence*. *Journal of Development Economics* 5/2, 181-89.
- Balassa, B. (1985) *Exports, policy choices, and economic growth in developing countries after the 1973 oil shock*. *Journal of Development Economics* 4/1, 23-35.
- Balasubramanyam, V. N.; M. Salisu and D. Sapsford (1996) *Foreign direct investment and growth in EP and IS countries*. *Economic Journal* 106(1), 92-105.
- Bende-Nabende, A.; J. Ford; B. Santoso and S. Sen (2003) *The interaction between FDI, output and the spillover variables: Co-integration and VAR analyses for APEC, 1965-99*. *Applied Economics Letters*, 10/3: 165-172.
- Bhagwati, J. (1978) *Anatomy and Consequences of Exchange Control Regimes: Liberalization Attempts and Consequences* Cambridge, MA: Ballinger.
- Blomstrom, M.; R.E. Lipsey and M. Zejan (1994) *What explains developing country growth?* in: Baumol, W., Nelson, R., Wolff, E. (eds), *Convergence of Productivity: Cross-National Studies and Historical Evidence*. Oxford University Press, London.
- Blonigen, B.A. and M. Wang (2004) *Inappropriate pooling of wealthy and poor countries in empirical FDI studies*, NBER Working Paper No. 10378, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA.
- Borensztein, E.; J. De Gregorio and J-W. Lee (1998) *How does foreign direct investment affect economic growth*. *Journal of International Economics Vol. 45*, 115-135.
- Carkovic, M. and R. Levine (2005) *Does foreign direct investment accelerate economic growth?* in: Moran, H., Graham, E.M. (eds), *Does foreign direct investment promote development?* Institute for International Economics, Washington, D.C.
- Chow, P.C.Y. (1987) *Causality between export growth and industrial development: empirical evidence from the NICs*. *Journal of Development Economics* 26/1, 55-63.
- Colombatto, E. (1990) *An analysis of exports and growth*. *Kyklos* 43/4: 579-97.

- Cuadros, A.; V. Orts and M. Alguacil (2004) Openness and growth: re-examining foreign direct investment, trade and output linkages in Latin America. *Journal of Development Studies* 26, 167-92.
- Darrat, A.F. (1987) Are exports an engine of growth? another look at the evidence. *Applied Economics* 19/2, 277-83.
- Djankov, S. and B. Hoekman (2000) Foreign investment and productivity growth in Czech enterprises. *The World Bank Economic Review*, 14/1: 49-64.
- Emery, R. F. (1967) The relation of exports and economic growth. *Kyklos* 20/2, 470-86.
- Erdoğan, S. (2006) Türkiye'nin ihracat yapısındaki değişme ve büyüme ilişkisi: koentegrasyon ve nedensellik testi uygulaması. Selçuk Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, Konya.
- Fajana, O. (1979) Trade and growth: the Nigerian experience. *World Development* 7/1, 73-78.
- Fedderke, J.W. and A.T. Romm (2006) Growth impact and determinants of foreign direct investment into South Africa, 1956-2003. *Economic Modelling* 23, 738-760.
- Feder, G. (1983) On exports and economic growth. *Journal of Development Economics* 12/2, 59-73.
- Gerni, C.; Ö.S. Emsen ve M.K. Değer (2008) İthalata dayalı ihracat ve ekonomik büyüme: 1980-2006 Türkiye Deneyimi. 2. Ulusal İktisat Kongresi, 20-22 Şubat 2008, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, İzmir.
- Greenaway, D. and D. Sapsford (1994) What does liberalisation do for exports and growth. *Weltwirtschaftliches Archiv* 130/1, 152-74.
- Greenaway, D.; W. Morgan and P. Wright (1999) Exports, export composition and growth. *The Journal of International Trade & Economic Development* 8/1, 41-51.
- Grossman, G. and E. Helpman (1991) *Innovation and growth in the global economy*. MIT Press Cambridge, MA.
- Grossman, H. (1991) Trade, innovation and growth. *American Economic Review* Vol.80, 86-91.
- Hazine Müsteşarlığı (2009) <http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymouse?NavigationTarget=navurl://ece24785e13b51af18464d81e80b65f0&LightDTNKnobID=1728274996>.
- Heller, P. S. and R.C. Porter (1978) Exports and growth: an empirical re-investigation. *Journal of Development Economics* 5/2, 191-93.
- Herzer, D.; S. Klasen and F. Nowak-Lehmann D. (2008) In search of FDI-led growth in developing countries: The way forward. *Economic Modelling* 25, 793-810.
- Jin, Jang C. (2006) Openness, growth, and inflation: Evidence from South Korea before the economic crisis. *Journal of Asian Economics* 17, 738-757.
- Kavoussi, R. M. (1984) Export expansion and economic growth: further empirical evidence. *Journal of Development Economics* 14 1/2, 241-50.
- Khan, A. H. and N. Saqib (1993) Exports and economic growth: the Pakistan experience. *International Economic Journal* 7/3, 53-64.
- Konya, L. (2006) Exports and growth: granger causality analysis on OECD countries with a panel data approach. *Economic Modelling* 23, 978-992.
- Kravis, I. B. (1970) Trade as a handmaiden of growth: similarities between the nineteenth and twentieth centuries. *Economic Journal* 80/320, 850-72.

- Krueger, A. O. (1978) *Foreign trade regimes and economic development: liberalization attempts and consequences*. National Bureau of Economic Research, 273-74.
- Kugler, P. (1991) *Growth, exports and cointegration: an empirical investigation*. *Weltwirtschaftliches Archiv* 127/1, 73-82.
- Levine, R. and D. Renelt (1992) *A sensitivity analysis of cross-country growth regressions*. *American Economic Review* 82/4, 942-63.
- Mahadevan, R. and S. Suardi (2008) *A dynamic analysis of the impact of uncertainty on import-and/or export-led growth: the experience of Japan and the Asian Tigers*. *Japan and the World Economy* 20/2, 155-174.
- Marwah, K. and A. Tavakoli (2004) *The effect of foreign capital and imports on economic growth: further evidence from four Asian countries (1970-1998)*. *Journal of Asian Economics* 15, 399-413.
- Marwah, K. and L. Klein (1996) *What are some prospects for India's joining the Asian growth process?* in *Asia Pacific Economic Co-operation: Theory and Practice*, R. Hooley et al (eds), *Research in Asian Economic Studies, Volume 7, Part B*, JAI Press, 419-439.
- Medina-Smith, E.J. (2001) *Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries? a case study of Costa Rica*. *Policy Issues in International Trade and Commodities Study Series no. 7*, United Nations, New York and Geneva.
- Michaely, M. (1977) *Exports and growth: an empirical investigation*. *Journal of Development Economics* 4/1, 49-53.
- Moschos, D. (1989) *Export expansion, growth and the level of economic development: an empirical analysis*. *Journal of Development Economics* 30/1, 93-102.
- Nair-Reichert, U. and D. Weinhold (2001) *Causality tests for cross-country panels: a new look at FDI and economic growth in developing countries*. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics* 63(2), 153-171.
- Parida, P.C. and P. Sahoo (2007) *Export-led growth in South Asia: a panel cointegration analysis*. *International Economic Journal* 21/2, 155-75.
- Ram, R. (1985) *Exports and economic growth: some additional evidence*. *Economic Development and Cultural Change* 33/2, 415-25.
- Ram, R. (1987) *Exports and economic growth in developing countries: evidence from time-series and cross-section data*. *Economic Development and Cultural Change* 36/1, 51-63.
- Ramirez, M. D. (2006) *Is foreign direct investment beneficial for Mexico? An empirical analysis, 1960-2001*. *World Development Vol. 34/5*, 802-817.
- Ramos, F.F.R. (2000) *Exports, imports, and economic growth in Portugal: evidence from causality and cointegration analysis*. *Economic Modelling* 18, 613-623.
- Razin, A. (2002) *FDI contribution to capital flows and investment in capacity*. National Bureau of Economic Research, Working Paper, No: 9204.
- Rivera-Batiz, L.A. and P.M. Romer (1991) *Economic integration and endogenous growth*. *The Quarterly Journal of Economics Vol.106/2*, 531-555.
- Salvatore, D. and T. Hatcher (1991) *Inward and outward oriented trade strategies*. *Journal of Developing Studies Vol.27*, 7-25.
- Sengupta J. K. (1991) *Rapid growth in NICs in Asia: Tests of New Growth Theory for Korea*. *Kyklos* 44/4, 561-79.
- Serletis, A. (1992) *Export growth and Canadian economic development*. *Journal of Development Economics* 38/1, 133-45.

- Serven, A. K. (1968) *The relation of exports and economic growth: comment*. *Kyklos* 21/3, 546-48.
- Shirazi, N.S. and T.A. Abdul Manap (2005) *Export-led growth hypothesis: further econometric evidence from South Asia*. *The Developing Economies* XLIII-4, 472-88.
- Syron, R. F. and B.M. Walsh (1968) *The relation of exports and economic growth: a note*. *Kyklos* 21/3, 541-45.
- TUIK (2009) http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=12&ust_id=4 ve http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?tb_id=55&ust_id=16.
- Tyler, W. G. (1981) *Growth and export expansion in developing countries: some empirical evidence*. *Journal of Development Economics* 9/2: 121-130.
- UNCTAD (1999) *World investment report 1999*. United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2002) *World investment report 2002*. United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2007) *World investment report 2007*. United Nations, New York and Geneva.
- UNCTAD (2008) <http://stats.unctad.org/FDI/TableView/tableView.aspx?ReportId=899,22.09.08>.
- Van den Berg, H. and J.R. Schmidt (1994) *Foreign trade and economic growth: time series evidence from Latin America*. *Journal of International Trade and Economic Development* 3, 121-30.
- Vu, T.B. and I. Noy (2008) *Sectoral analysis of foreign direct investment and growth in the developed countries*. *Journal of International Financial Markets, Institutions & Money* 19(2), 402-413.
- Walther, T. (2002) *Dünya ekonomisi*. Çev: Ü. Çağlar, Alfa Yayınları 1175, İstanbul.
- Williamson, R. (1978) *The role of exports and foreign capital in Latin American economic growth*. *Southern Economic Journal* 45/2, 410-20.
- World Trade Organization (2008) *International trade statistics 2008*. WTO Publications.
- Yang, B. (2008) *FDI and growth: a varying relationship across regions and over time*. *Applied Economics Letters* 15, 105-108.
- Yang, J. (2002) *Direct and financial foreign investment: how do they differ in the benefits to the developing countries*. *The George Washington University Global Management Research Working Paper*, No:02-10.
- Yao, S. and K. Wei (2007) *Economic growth in the presence of FDI: The perspective of newly industrialising economies*. *Journal of Comparative Economics* 35, 211-234.
- Yentürk, N. (2005) *Körlerin yürüyüşü Türkiye ekonomisi ve 1990 sonrası krizler*. 2. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Young, A. A. (1991) *Learning by doing and the dynamic effects of international trade*. *Quarterly Journal of Economics* 106/2, 369-406.
- Yükseler, Z. ve E. Türkan (2008) *Türkiye'nin üretim ve dış ticaret yapısında dönüşüm küresel yönelimler ve yansımalar*, TCMB-TÜSİAD-EAF Küresel Ekonomiye Entegrasyon Sürecinde Büyüme Dizisi No:1.